

УДК 340.11(477)+(4)

І. Гетьман, кандидат юридичних наук, завідувачка лабораторії європейського права та порівняльного правознавства НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Правова герменевтика і адаптація законодавства України в умовах становлення європейського правового простору

Загальносупільні тенденції, що відбуваються в Україні, нині охоплюють не тільки внутрішній ареал соціуму (тут йдеться про розбудову демократичної, правової, соціально орієнтованої держави), але й поширюють свій вплив на зовнішні пріоритети країни, особливо це стосується євроінтеграційних процесів, а саме: ролі та місця, що посідає в них Україна, участі у відповідних європейських організаціях, адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Зрозуміло, що адаптаційні процеси істотно впливають на правову систему України, стимулюючи появу нових правових інститутів, норм, відносин, що неодмінно тягне зміни у практичній (прикладній) юриспруденції. Закономірно разом із цим, що нового змісту поступово набуває і теорія праворозуміння як фундамент теорії права в цілому. Перетворення, що її торкнулися, стосуються перш за все переходу від традиційного, класичного розуміння права до плюралізму актуальних методологій. Серед різноманіття останніх вчені-правознавці нині доволі часто концентрують свою увагу саме на герменевтичному підході до праворозуміння (правовій герменевтиці)¹, що обумовлено, по-перше,

¹ Наприклад див. такий науковий доробок: Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / О. В. Петришин // Проблеми філософії права. – 2006–2007 – Т. IV–V. – С. 73–83; Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – № 2. – С. 61–70; Він же. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 4. – С. 3–14; Селіванов В. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25; Максимов С. І. Проблема розуміння у правозастосуванні / С. І. Максимов, Н. І. Садохіна // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1. – С. 15–24; Малинова І. П. Епистемологія права / І. П. Малинова // Рос. юрид. жур. – 1999. – № 3. – С. 153–159; Шадрин А. А. Герменевтика смысла социально-философской дискурсивности : монография / А. А. Шадрин. – Ижевск : Удмурт. ун-т, 2009. – 142 с.

його теоретичним значенням, бо в ньому визначається сутність права завдяки точному розкриттю його зовнішніх форм, і по-друге, названий методологічний підхід до розуміння права відіграє суто практичну роль у питаннях правильного тлумачення змісту норм права¹.

Так, О. В. Петришин наголошує на необхідності подолання звуженого інструментального розуміння права, натомість пропонуючи нові методологічні підходи праворозуміння, яким відповідають категорії «правотворчість», «тлумачення права» (*категорія належить до понятійного апарату правової герменевтики*)², «правове життя», «дія права», «правова система», причому основний та беззаперечний аргумент на їх користь зводиться до нагальної потреби усунення надлишкової абстрактності вітчизняної юриспруденції, її відстороненості від реальних проблем життєдіяльності суспільства та соціальних стосунків, що здатне призвести до вкрай небезпечної тенденції своєрідної «химеризації» юридичної науки, передовсім теорії права³. Глибокому синтезу та рефлексії піддаються ідеї юридичної герменевтики В. Селівановим задля отримання помітного евристичного ефекту стосовно проблематики адекватного тлумачення норм права й подальшої їх адаптації до законодавства ЄС⁴. Наукові пошуки та відкриття П. М. Рабіновича точаться навколо використання здобутків загальної теорії розуміння (інтерпретації) — герменевтики. Вчений обстоює позицію, згідно з якою реформи у зовнішньополітичній позиції України викликають актуалізацію юридичної герменевтики, якій надається мало не визначальне значення в обґрунтуванні, оцінці та дослідженні природних явищ⁵. Так, П. М. Рабінович осмислює національну правову систему як елемент (реальний чи потенційний) іншої правової системи, наприклад Євросоюзу, а завдяки емпіричним надбанням теорії розуміння, на його думку, можна науково обґрунтувати умови, вимоги, напрями, засоби і наслідки перетворень, яких повинна зазнати вітчизняна правова система, щоб «вписатись» у системно-правове утворен-

¹ Цит. за: Гетьман І. В. Герменевтичний підхід до праворозуміння: витоки, зміст, практичне призначення / І. В. Гетьман // Проблеми законності: Акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 12.

² Виділено автором.

³ Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / О. В. Петришин // Проблеми філософії права. – 2006–2007 – Т. IV–V. – С. 75.

⁴ Селіванов В. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 11. – С. 23.

⁵ Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – № 2. – С. 62.

ня більш «високого» рівня. Дослідник констатує, що герменевтичний методологічний підхід — обов'язковий інструмент розробки рекомендацій щодо адаптації правової системи до європейського правового поля¹. Закономірним висновком щодо актуалізації герменевтичної проблематики могло б стати твердження С. І. Максимова, який у царині власних наукових інтересів цікавиться проблемою розуміння, згідно з яким науковим відображенням процесів визнання примату міжнародно-правових норм стосовно норм національного права є помітна актуалізація в юриспруденції інтерпретаційних проблем, розв'язання яких пов'язується герменевтикою як загальною теорією розуміння².

Проведена вище стисла ілюстрація сутності наявного наукового внеску дозволяє нам сформулювати як наукові завдання такі питання: 1) стосовно екзистенційної природи процедури адаптації (теоретична частина наукового завдання); 2) стосовно необхідності й передумов виникнення європейського права (практична частина). Допомогти теоретичному розумінню суті процесу адаптації та його взаємозв'язку з теорією розуміння — інтерпретацією — можна завдяки влучному прикладу того, як досягнення герменевтики покращують взаєморозуміння між учасниками комунікаційних процесів, зокрема під час переговорів між представниками делегацій держав стосовно адаптації законодавства України до законодавства ЄС. При цьому слід пам'ятати про неприпустимість так би мовити «ейфорійного» ставлення до адаптаційних процесів і застосування сліпого копіювання норм та інститутів європейського права. На думку автора, глибоке філософсько-правове усвідомлення суті теорії розуміння й співвідношення канонів останньої з процесом адаптації вітчизняного законодавства допоможе запобігти штучному запозиченню європейських норм, без глибокого осягнення їх природи та змісту. Повне з'ясування природи адаптаційного процесу видається неможливим та й необґрунтованим на сторінках цього невеликого дослідження, оскільки може стати предметом окремої, навіть дисертаційної, роботи, оскільки герменевтична проблематика є такою ж масштабною й невичерпною, як і сам феномен людського розуміння. Для з'ясування природи адаптаційного процесу,

¹ Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 4. – С. 8.

² Цит. за: Максимов С. І. Проблема розуміння у правозастосуванні / С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1. – С. 15.

котре буде коректним у межах цієї статті, зазначимо декілька головних засад герменевтичної методології розуміння. Отже, по-перше, згідно з герменевтичною методологією в основі адаптаційного процесу завжди знаходиться така мисленнева тріада: передрозуміння — розуміння — здатність до тлумачення (*здатність до тлумачення надає можливості для адаптації*)¹. Передрозуміння і розуміння пов'язані між собою мовою, оскільки розуміння — це не тільки форма сприйняття дійсності, але й форма буття, а буття відображається у мові, таким чином мова — один із різновидів досвіду, який, з одного боку, складається із загальних знань, вмінь, установок, а з другого — включає інтерсуб'єктивний момент, що становить досвід². Евристично вірним представляється будувати вищенаведену тріаду у такий спосіб: передбуття — буття — здатність до тлумачення, причому буття і передбуття опосередковані мовою, яка є буттям, що суб'єкт не може «мати у своєму розпорядженні» (Г.-Г. Гадамер)³. Іншими словами, наведена тріада являє собою не що інше, як «герменевтичне коло», а процеси розуміння та тлумачення — «входження до герменевтичного кола»⁴, суть яких полягає у непогодженні з, так би мовити, існуванням розуміння в чистому вигляді, тому що йому завжди передує процедура передрозуміння, а їй — перед-перед-розуміння і так по колу⁵. Пояснюючи вищевказане, слід додати, що попереднє розуміння залежить від традиції, в якій існує сам інтерпретатор. Він наділений можливістю скоректувати власний процес тлумачення, але повністю зробити це він не спроможний, оскільки останнє, виникаючи внаслідок мисленневої діяльності й будучи нерозривно пов'язаним із процесами розуміння, вимагає в якості власної передумови наявність передрозуміння. Ідея герменевтичного кола пояснює і екзистенцію процесу адаптації. Зокрема, для коректної адаптації чинного законодавства України слід одночасно збагнути не тільки первісний зміст норми європейського права, який закладав у неї законодавець, а й привести зміст норми у відповідність

¹ Виділено автором.

² Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 1988. — С. 315–318.

³ Цит. за: Максимов С. І. Проблема розуміння у правозастосуванні / С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — № 1. — С. 18–19.

⁴ Термінологія «герменевтичне коло» і «входження до герменевтичного кола» започаткована вченим-філософом Гансом-Георгом Гадамером.

⁵ Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 1988. — С. 317.

до сучасної ситуації¹. Зазначене стисле формулювання екзистенційної суті адаптаційного процесу з позицій теорії розуміння — герменевтики, не претендує на абсолютну істинність і виключність, оскільки автор цілком погоджується з тим, що у цій проблематиці є багато чого, що належить до terra incognita, зокрема фундаментальний шар знань, що іменується теорією пізнання, оскільки пізнавальна діяльність виконує ключову роль у процесі розуміння, надаючи можливість рухатися від знання про незнання до знання про знання або розуміння. А тому не випадковими виявляються дискусії велетнів філософської думки: Д. Л. Андрєєва відносно стадійності пізнання, місця так званого «спалаху» у останньому²; В. І. Вернадського про передумови пізнавальної діяльності³; М. К. Мамардашвілі стосовно природи пізнання «пізнання — пізнає ще не пізнане, те, чого немає?»⁴; І. А. Ісаєва, який системно досліджує фактори, що зашкоджують пізнанню⁵. Підбиваючи підсумок щодо першого запропонованого до дослідження теоретичного запитання відносно суті адаптаційного процесу, автор дуже сподівається на позитивні наслідки власного доведення евристичного потенціалу правової герменевтики і цілком поділяє відносно цього думку С. І. Максимова про наявність у герменевтики «виходів» майже на всі етапи правового регулювання, і тому як наслідок здатність останньої стати самостійною парадигмою правового мислення⁶.

Вивчаючи друге, практичне, питання стосовно умов та причин адаптаційних процесів в Україні, неодмінно слід згадати, що держави-члени ЄС при заснуванні Європейського Економічного Співтовариства мали на меті створення спільного ринку. Для досягнення цієї мети потрібне було єдине законодавство, яке б за допомогою затверджених спільних стандартів регулювало рух товарів, послуг, капіталу. Отже, процес європейської правової інтеграції зумовлений загальним інтеграційним

¹ Гетьман І. В. Герменевтичний підхід до праворозуміння: витоки, зміст, практичне призначення / І. В. Гетьман // Проблеми законності: Акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 13–14.

² Андрєєв Д. Л. Роза мира / Д. Л. Андрєєв. – М. : Мир Урани, 2005. – С. 59–62.

³ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; предисл. Р. К. Баландина. – М. : Айрис-пресс, 2004. – С. 204–205.

⁴ Мамардашвили М. К. Формы и содержание мышления / М. К. Мамардашвили. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – С. 267.

⁵ Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального : монография / И. А. Исаев. – М. : Юристь, 2006. – С. 345.

⁶ Цит. за: Максимов С. І. Проблема розуміння у правозастосуванні / С. І. Максимов, Н. І. Сагохіна // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1. – С. 23.

процесом, і тому кожна держава, претендуючи на вступ до ЄС, повинна бути готовою до певних компромісів у соціальній, правовій, економічній сферах. Наступне законотворення у країнах-членах ЄС має відбуватися з оглядом на європейське право і останні несуть відповідальність за створення законодавства, що суперечить загальним стандартам Євросоюзу¹. Таким чином, право Європейського Союзу — це не тільки комплекс договорів, а цілісна правова система, що володіє власною специфікою: 1) особливо щільним зв'язком з правом держав-членів ЄС; 2) входженням до складу правових систем держав; 3) зобов'язанням держави в інтересах досягнення цілей Євросоюзом обмежувати власні суверенні повноваження у сфері, яка віднесена ними до компетенції Союзу; 4) конституційне право не виключається із загального правила про пріоритет права Союзу у питаннях, що належать до його компетенції².

З урахуванням викладеного вище можна стверджувати, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу повинна відбуватися поступово з урахуванням науково обґрунтованих заходів та у суворій відповідності з чинним законодавством, яке регулює цей процес. Одним із перших нормативних актів, який мав декларативний характер і тільки закріпив політичну волю України добровільно, частково і поступово узгодити національне законодавство із законодавством Європейської спільноти, є Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими спільнотами та їх державами-членами (надалі — УПС) від 14 червня 1994 р.³ Для реального впровадження в життя зазначених декларативних положень УПС Президентом України і Кабінетом Міністрів України прийнято ряд нормативно-правових актів більш практичного характеру. Із затвердженням Стратегії інтеграції України до ЄС⁴ (далі — Стратегія) розпочинається процес імплементації УПС в українське законодавство, оскільки відповідно до Стратегії інтеграції Україна зобов'язується провести адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС,

¹ Демидович М. С. Адаптація законодавства України в контексті європейської правової інтеграції / М. С. Демидович // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 32. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — С. 57.

² Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутрисударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журн. рос. права. — 2002. — № 3. — С. 121.

³ <http://www.nau.kiev.ua>

⁴ Див.: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 244. — Ст. 870.

яка полягає у зближенні національного законодавства з сучасною європейською системою права та приведенні його до рівня, що склався у державах-членах ЄС. Отже, як слушно зауважує з цього приводу А. П. Заєць, «... йдеться про відповідність рівня українського законодавства європейському, а не про абсолютну його ідентичність з останнім...»¹. Серед етапів адаптації Стратегія інтеграції визначає такі: імплементація УПС; укладання галузевих угод; приведення чинного законодавства України у відповідність до стандартів ЄС; створення механізму приведення проектів актів законодавства України у відповідність до норм ЄС. Прийнята Програма інтеграції України до Європейського Союзу², в якій визначено найважливіші напрями адаптації законодавства України в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, є за своєю юридичною природою доволі амбітним стратегічним актом, що передбачив прийняття Україною основного масиву *acquis communautaire* (правової системи Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ). Цей документ дотепер є чинним, хоча зрозуміло, що реалізувати визначені у ньому завдання у заплановані строки не уявляється можливим³.

Крім нормативних документів, що досліджено вище, у галузі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу діє Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року⁴ (далі — Закон), який визначив, що адаптація законодавства є процесом розробки і прийняття нормативно-правових актів і створення умов для їхнього виконання з метою досягнення відповідності правової системи України правовій системі ЄС. Згідно з цим Законом механізм адаптації законодавства України передбачає утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для досягнення відповідності правової системи України *acquis*

¹ Цит. за: Заєць А. П. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС як пріоритет реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу / А. П. Заєць // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – №1. – С. 94.

² Указ Президента України «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» від 14.09.2000 р. № 1072/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 39. – Ст. 1648.

³ Друзенко Г. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: досвід часткового прийняття *acquis communautaire* без чіткої перспективи членства в союзі / Г. Друзенко // Юрид. журн. – 2005. – № 4. – С. 28.

⁴ Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

communautaire (acquis) з урахуванням критеріїв, що висуваються Євросоюзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України є планованим процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до acquis Європейського Союзу. Розширення Європейського Союзу, яке відбулося 1 травня 2004 року і призвело до історичних змін у політичних, географічних та економічних умовах для України та Євросоюзу, виступило підставою для прийняття у 2005 році плану дій «Україна — Європейський Союз»¹. Отже, сьогодні, коли Україна та Європейський Союз мають спільний кордон і є безпосередніми сусідами, природно, що вони націлені на посилення своєї політичної та економічної взаємопов'язаності.

Проведене дослідження природи адаптаційного процесу з позицій правової герменевтики та вивчення передумов, що викликали необхідність створення європейського права, надають можливість надати такі рекомендації щодо адаптації законодавства України до законодавства Євросоюзу: 1) здається необхідним розпочинати адаптаційну процедуру спочатку із екзистенційного розуміння норм, конструкцій, інститутів тощо, переходячи після цього до тлумачення сутності останніх. Інакше кажучи, слід проникнути у «внутрішній світ» правової конструкції таким чином, щоб, переходячи до процедури тлумачення, була вже готова відповідь на запитання: «Задля чого законодавець сформулював, наприклад, певну норму, для регулювання яких відносин вона необхідна, чи є кореспондуючі відносини, які слід у такий же спосіб врегулювати у вітчизняній правовій системі?»; 2) процес прийняття нового законодавства задля впровадження в життя пріоритетів європейської інтеграції повинен відбуватися не шляхом примітивного запозичення та копіювання правових конструкцій, принципів, термінології, інститутів, а на підставі їх адаптування (проходячи крізь процедуру розуміння, пізнавальної діяльності й тлумачення) до національних особливостей правової системи України; 3) залишається актуальною та необхідною законодавча діяльність з приводу перегляду нормативних актів, які ще продовжують діяти з радянських часів на предмет їх перспективних змін; 4) не слід нехтувати можливістю досягнення політичних компромісів між гілками державної влади в Україні, що тільки сприятиме пошквалюванню адаптаційного процесу.

¹ План дій «Україна – Європейський Союз», схвалений Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р. та Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом 21.02.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>

Гетьман І. Правовая герменевтика и адаптация законодательства Украины в условиях становления европейского правового пространства

Статья посвящена исследованию процесса адаптации законодательства Украины с использованием прикладных знаний теории понимания — герменевтики, в частности ее правовой составляющей. В работе получила детализацию конструкция адаптационного процесса как мыслительной деятельности, выведены его этапы, изучены предпосылки, изложены альтернативные знания по данной проблематике. В компактном варианте представлена законодательная база, регулирующая адаптацию законодательства нашего государства к праву Евросоюза.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, язык, мышление, адаптация, европейское право.

Get'man I. The legal hermeneutic and adaptation the Ukraine's legislation in a term of beginning the European legal sphere

The article dedicates to the investigation of the process adaptation the Ukraine's legislation with the using practical knowledge the theory of understanding — the hermeneutic, in a case hers legal part. In a work had given detailing the construction of an adaptation's process, as a mind doings, had learned its term's, element's, an alternative knowledge in this problematic. In compact view had given the legislation base, regulating the process of the adaptation ours states legislation to the European Law.

Keywords: hermeneutical methodology, understanding, knowledge, language, mind, adaptation, European Law.